

Дикі пси (*Canis familiaris*) Голосіївського лісу (Київ)

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Feral dogs (*Canis familiaris*) in the Holosiivskyi forest (Kyiv). — The status of ‘stray’ and ‘feral’ dogs that form permanent all-season packs in the territory of the Holosiivskyi Forest, which is part of the Holosiivskyi National Park, is considered. The classification of dog groups by the degree of feralisation is presented and cases of registration of packs in the Park and in the adjacent recreational areas and edges of urban development are described. Seven series of encounters of dog packs are described, mainly in the western part of the Park, within the segment ‘Exhibition Centre—Observatory—Didorivka Lake’, supplemented by information about other areas. In the area of the lake, a den was found in May 2022, where numerous traces of litters were observed, which were absent in subsequent years. The majority of dogs in all packs (where it was visible) are chipped and fattened; they form groups that ignore people and are active only when approaching them, especially in their resting places.

Вступ

Пес свійський (*Canis familiaris* Linnaeus, 1758) — найвідоміший вид ссавців, який завдяки тривалій коеволюції з людиною став таким же космополітом і надчисельним видом, як і сама людина: у кожній першій садибі та в кожній третій квартирі живе пес. Світова популяція собак оцінюється в 900 мільйонів [Gompper 2013; Lescureux & Linnell 2014], з яких лише 1/5 є домашніми тваринами [Lord *et al.* 2013]. Величезна частка псів має статус «бродячих» (stray dogs), і чимало з них живуть все життя поза людиною, без догляду й соціалізації, а деякі з них соціалізуються лише в зграях, які є самодостатніми й ведуть по суті дике життя, входячи беззастережно до складу «спонтанної фауни» [Загороднюк & Харчук 2022]. Понад те, набувають розвитку нові, подібні до ноосфери, але більш реальні біотичні концепції на кшталт «симбіоцену», який іде на зміну антропоцену [Albrecht 2016 та ін.]

Особливий інтерес становлять ті «бродячі» пси, що не просто живуть поза людською опікою і не ті, що у містах (біля смітників та теплоцентралей), а пси, які формують по суті дику форму, збиваються у зграї, облаштовують лігва, живляться дикими тваринами. І очевидно, що найважливішими об’єктами уваги є ті, що оселяються на територіях заповідного фонду, зокрема й в Голосіївському лісі, який має статус «національного природного парку» (НПП) і є об’єктом регулярних зоологічних екскурсій автора.

Мета цього нарису — актуалізувати проблему присутності диких, здичавілих, безпритульних і на вільному виході псів у природних місцезнаходженнях, зокрема й на територіях природно-заповідного фонду і звернути увагу колег на потребу врахування фактів присутності цих тварин у природних екосистемах і, отже, врахування їх у списках біоти, а їхніх впливів на природу — у описах стану природних комплексів.

Категорії «диких псів»

Очевидною є різноманітність станів здичавіння й присутності в природі різних груп собак. Тут прийнято найпоширенішу вікіпедійну класифікацію для групи, яку називають «вільні пси, або пси на вільному виході» (*англ.* free-ranging dogs = free-roaming dogs) із синонімом «бродячі пси». Це дикий тип свійських псів є антонімом для свійських (*англ.* owned dogs), до яких відносять всі породи, яких розводять і утримують люди.

1. СВВ, свійські на вільному виході (*англ.* free-ranging owned dogs) — пси, що не прив'язані до двору чи будинку, проте тримаються їх, маючи там постійну або регулярну опіку. Собаки, що виходять, перебувають під опікою одного власника або спільноти власників і можуть вільно бродити. Такі пси є територіальними, проте не за власним вибором, а за наявністю точки опіки, а тому рідко покидають власну ділянку. Подібні пси часто формують зграї, з певною ієрархією в них. До подібної групи належать пси, що ходять по селищах, живуть на хуторах або супроводжують пастухів.

2. БВВ, безгосподарні [безхазяйні] на вільному виході, або бродяжні пси (*англ.* free-ranging unowned dogs, stray dogs) — пси, що знаходять поживу і притулки в населених пунктах (людському середовищі), проте не були соціалізовані, а тому уникають людей [Høgåsen *et al.* 2013; Smith *et al.* 2019]. Вони є типовими комесалами, пов'язані з місцями викидання органіки та іншими джерелами їжі. Щодо терміну «бродячі» є певні застереження, оскільки бродяжність — це часто стиль життя виду (*vagrant species*). За СУМ, «Бродячий. Який не живе на одному місці або не має постійного місця проживання. ... Який постійно переходить з місця на місце; мандрівний. ... Який має або виявляє схильність бродити, переходити з місця на місце.» [СУМ 1970]. Серед назв ужитку в українськомовній літературі — коти волоцюги [Шейгас 2012]. Ця група (БВВ) має переходи до наступної та може включати її.

3. ЗДП, здичавілі, або власне дикі пси (*англ.* feral dogs) – термін для позначення тварин, які пройшли процес одомашнення, але повернулися до дикого стану. Для них поняття «одомашнення» та «соціалізація» (приручення) стосуються лише родоvodu, а не їхньої власної долі, тож вони не живуть з людьми, а уникають або ігнорують їх. Дикі собаки не мали тісного контакту з людиною на початку свого життя (соціалізації), вони живуть у дикому стані без їжі та притулку, умисно наданих людьми, і демонструють постійне й рішуче уникання прямого контакту з людьми.

Різниця між вільними (free-ranging), бродячими (stray) і здичавілими (feral) псами часто є питанням ступеня. Окрім того, пес може змінювати статус протягом життя. Він може стати бродячим, коли втікає від людини або покинутий людиною. Бродячий пес може стати диким, коли його витіснять з людського середовища й у нього розвинеться реакція страху на людей. У природних комплексах регулярно зустрічаються всі три типи псів.

Цей огляд стосується передусім псів, що формують зграї й уникають людей, тобто третьої групи — «ЗДП» (здичавілі, або власне дикі пси).

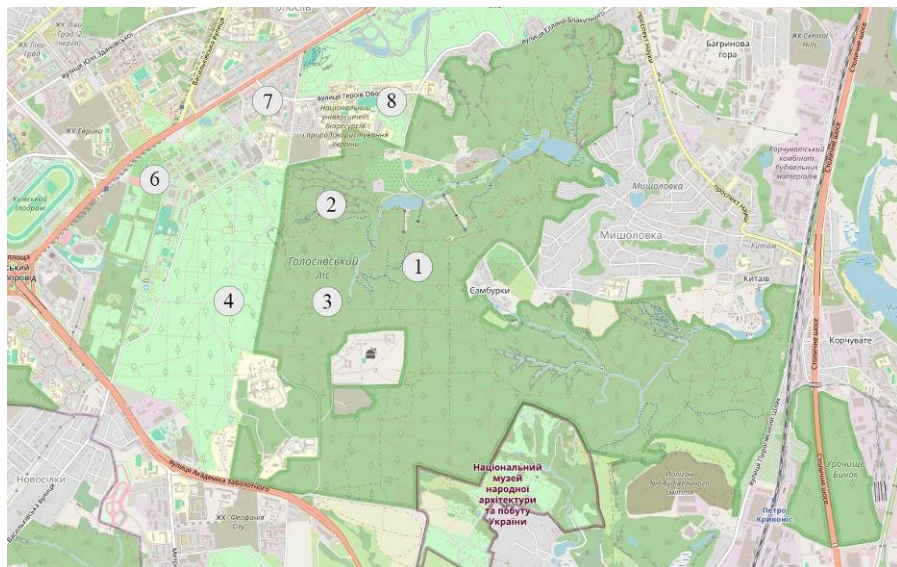

Рис. 1. Картохема Голосіївського лісу як центральної частини сучасного НП «Голосіївський». Круглі значки з цифрами — місця реєстрації зграй та номери локусів, описаних у тексті. Звертає на себе увагу рівномірність (і рівновіддаленість) місць реєстрації, що може свідчити про територіальність зграй. Аналогічний розподіл можна припустити для інших частин лісу.

Огляд реєстрацій

Найперша інформація стосується псів, що відмічені на входах/виходах з лісу в районі стадіону НУБіП¹, при тому особливістю було те, що пси рухалися в ліс або з лісу впевнено, за явно відомим їм маршрутом з абсолютним ігноруванням людей. Друга зустріч сталася в лісових ярах поруч з озером Дідорівка, де навесні 2021 р. виявлено лігво з численними слідами перебування псів, і відтоді автор веде постійний моніторинг активності диких псів, переважно на ділянках нацпарку з боку НУБіП і Виставкового центру.

¹ НУБіП — Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Лісові локуси

Локус 1 — нора біля оз. Дідорівка. Нора розташована на схилі яру недалеко від озера, що є місцем рекреації та, відповідно, місцем регулярної появи поживи. Вперше нора обстежена навесні 2021 р., коли на вигребах з неї було виявлено відбитки лап, а поруч — кістки великих ссавців (зі слідами розпилю туш інструментами, тобто принесених до парку рекреантами). За пару місяців там виявлено численні сліди молодняку, але в наступні роки (2021–2024) там розмноження не було, з'являлися лише сліди дорослих псів. Активність псів на цій норі були й бл. 2005 р. (М. Клестов, особ. повід.), тобто нора є давнім помешканням псів. Самих псів жодного разу не відмічено.

На озері псів відмічено лише раз, восени 2024 р. — трьох середньорозмірних чорної масті, які, ігноруючи людей, йшли своїм маршрутом уздовж паркана, що оточує лижний сайт «Купол», врешті перебравшись на його територію; присутність людей пси явно ігнорували.

Рис. 2. Серія фото з обстеження «псячих локусів» Голосієва в травні 2022 року (15.05.22): група нір у розпадку біля оз. Дідорівки — дві норі зі слідами перебування 1–2 великорозмірних особин з відбитками лап на піску порядку 10–11 см), права нора з численними слідами щенят та сліди від лап щенят. Вниз від нір до дна ярка йдуть виразні натоптані стежки, на одній з них лежали великі обгризені кістки крупних унгулят (лопатка і тазова кістка).

Локус 2 — яри на захід від Дідорівки. Плакор між двома ярами, що йдуть до озера, приблизно на рівні спорткомплексу НУБіП — місце кількарізних реєстрацій зграй. Зокрема, у березні 2023 р. відмічено велику (порядку 6–8 псів) зграю на відпочинку за 30 м від лісової дороги, що йде від початку екостежки до озера (рис. 3а). Примітною рисою цієї зграї були світлі масті — більшість були білими з великими жовтими плямами, проте пару особин були темними (деталі не були видні). Собаки були байдужими до рекреантів, поки не помітили наближення до себе дослідників, що викликало сторожку поведінку і демонстрацію агресії. За рік (березень 2024) недалеко від того місця на суміжному плакорі відмічено іншу зграю, з трьох псів, двох чорних і одного світло-коричневого. Поведінка їх вразила тим, що вони абсолютно байдуже поставилися до присутніх біля пеньків для відпочинку дослідників, обнюхали розташовану поруч лісову стоянку і прикопаний смітник, після чого спокійно «гуськом» пішли далі, перетнули яр і пішли десь у захаращені задвірки спорткомплексу НУБіП, дозволивши дослідниками пройти на віддалі за ними, не демонструючи жодного непокою.

Рис. 3. Псячі локуси 2–3 у верхів'ях яру відносно недалеко від території спорткомплексу НУБіП. Вгорі (локус 2, 19.03.23) — група «жовтих» і «плямисто-жовтих» псів, що відпочивала за 30 м від стежки та мовчки спостерігала за дослідниками, проте при наближенні до них пси почергово піднімалися, гарчали і час від часу гавкали, попереджаючи про небезпеку наближення до них. Внизу (локус 3, 10.03.2024) — зграя з трьох псів (видно двох, рудуватий і чорний, третій чорний поза кадром) на плакорі між двома ярками вглибині лісу, обстежують стоянку.

Локус 3 — біля лісової будівлі в районі очисної станції та в районі Сергієвої Пустині (між екостежкою й обсерваторією). Зграя (можливо, це дві різні зграї) явно на підтримці людей, через що поводить себе агресивно до чужинців. Пси реагують на людей раніше, ніж їх бачать, і здійснюють попереджувальний гавкіт, допоки не буде віддалення від них. За повідомленнями колег (С. Харчук, особ. повід.), біля Пустині зграя трималася бл. 2014–2018 рр., потім до 2021 її не було, але знову їх відмічено 2022 р., і вони там почувалися вільно, не як новачки. Одного разу цитований колега² спостерігав переслідування цими псами зайця, який втік на територію Обсерваторії, і там він часто крутився, проте ті пси уникали заходу на територію. Зграя в усі роки налічувала бл. 4–5 особин, коричневі, найбільші світліші, менші темніші, за мастю подібні до коричневих псів у локусі 2 (див. рис. 3).

Локус 4 — район між лікарнею Феофанія і Виставковим центром. Зграю відмічено на відпочинку всередині маршруту, біля розвилки доріг 18.03.2023. Тварини були непомітні з дороги й виявили себе після сходу дослідників з дороги, здійнявши гавкіт. «Видима» частина зграї була представлена псами чорної масті. За кількістю псів, агресивністю, мастю і топографією знахідки зграя, можливо, є тією самою, що відмічена в локусі 4.

Локус 5 — уроч. Лісники (рис. 4, поза межами мапи). Фотопастка на схилі в загущеному підростом і чагарниками місці кілька разів фіксувала 1–3 псів та сарн (один раз пси явно сарну переслідували). Пастка розташована далеко від найближчого селища чи місць можливого виходу свійських псів, і мова має йти про зграю диких псів. Мать і розміри аналогічні до інших чорних псів південно-західної частини нацпарку (включно з територією Виставкового центру та південних корпусів НУБіП).

Рис. 4. «Чорні» пси на локусі 6 — на фотопастці в уроч. Лісники січень 2024 р. (дата на фото виставлена неправильно). На тій самій фотопастці в інший час відмічені три пси (чорні) та сарна, яку ганяли ті самі пси (скрін з відео від 09.06.2024, одразу після того, як на відео з'явилася сарна; третій пес був світлим з чорною головою). Фото і відео передано І. Давиденком.

² Сергій Харчук довгий час працював у Обсерваторії й часто ходив на роботу через ліс до вул. Виставкової (фактично до початку екостежки), ведучи спостереження за тваринами.

Периферійні точки

Локус 6 — Виставковий центр. Тут псів не так багато, як можна було б очікувати. Автор спостерігав детально лише двічі (з десятків заходів на територію) — раз самотнього явно дикого пса, що сторожко відпочивав на газоні, проте зреагував на наближення і підняв вуха, а потім і голову, вдруге зграю з трьох псів, що йшла своїм маршрутом і раз звернула на обстеження смітника, проте скоро продовжила шлях, часто зупиняючись для обнюхування самки, яка явно була в тічці (рис. 5). Одного з цих псів, явно найбільш синантропного, проте байдужого до людей (бірка КП 13552), згодом відмічено біля корпусу № 12 НУБіП (2.05.25) і супермаркету Велмар на Теремках-2 (3.05.2025, фото А. Чурілова), що засвідчує велику індивідуальну територію.

Локус 7 — вуличний аспект зграйної поведінки. Зграю відмічено кілька разів в районі Інституту токсикології, з боку вулиці Оборонної. Тварин застали у стані спокою — ті відпочивали у ранньо-сутінковий час на газоні під деревами, абсолютно ігноруючи людей. При сповільненні ходу спостерігача і спробі наблизитися до псів, щоби зняти їх на фото поближче і роздивитися чипи на вухах пси почати підводитися, гарчати й робити спробу кинутися. Чипи були на більшості з них, але не на всіх, проте сутінки не дали це роздивитися детально. Мاستі були різними, подібно до псів з наступного локусу. Подібна за морфологією зграя була збоку Феофанії (локус 4).

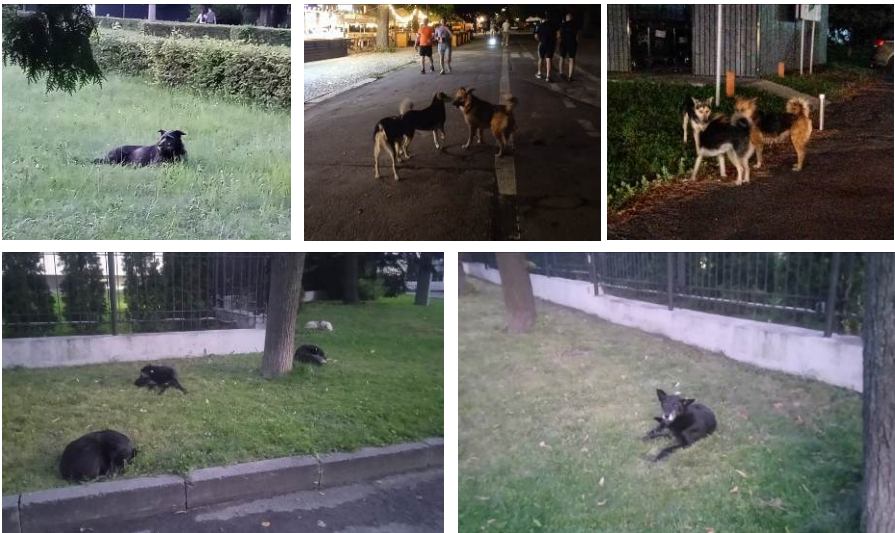

Рис. 5. Зграї диких псів Голосієва на виходах у прилеглі міські біотопи. Вгорі — пси на газоні й прогулянковій (з велодоріжками) частині Виставкового центру, 23.04.2024; внизу — зграя на відпочинку біля Інституту токсикології 13.09.2024, три чорні, один кремового окрасу (та сама вулиця уздовж лісового масиву, але інший її край, що і в наступному локусі).

Локус 8 — корпуси 1+4 НУБіП. Регулярні появи бродячих псів, проте висока регулярність пов'язана лише з регулярністю спостережень. У травні 2024 р. (08.05.2024, 15:27) відмічено зграю з бл. 8 псів, що відпочивала на траві під деревами навпроти корпусу № 4 НУБіП. Поруч проходили люди, на яких пси не звертали увагу, спали (фото на рис. 6). Окремі особини були з бірками на вухах. Після того як свійський пес (на вигулі) загавкав до них — один прокинувся. Студенти їх кликали, але ті демонстрували незалежну поведінку та не йшли до людей. На фото з березня 2023 (рис. 3) пси подібні і, ймовірно, є тими самими. Примітно, що поруч є б'ювет, де небайдужі громадяни виставляють посуду з водою; тому, ймовірно, пси регулярно приходять сюди на водопій і відпочинок із сонячними ванними.

За рік, 09.04.2025 там само відмічено одного бродячого пса біля корпусу № 1 (чорний, «очі блакитні, метис із хаскі») (фото на рис. 6). Там само двома днями раніше (7.04) спостерігали зграю з 4 особин, які наче полювали, переслідуючи «когось» на території поблизу 1 корпусу НУБіП. Ці самі пси упізнані на відео біля нори борсука (рис. 6) (А. Чурілов, особ. повід.).

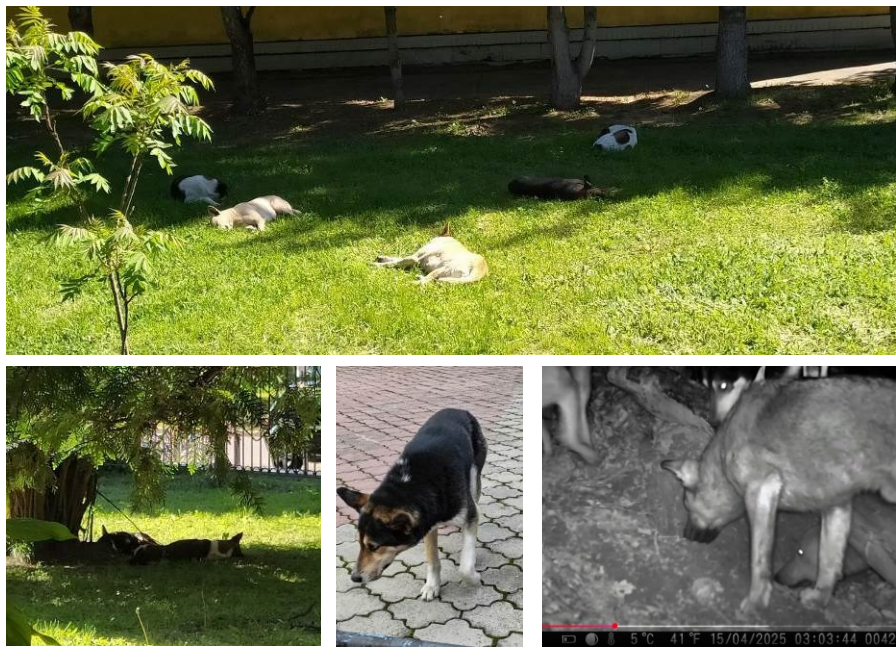

Рис. 6. Пси на відпочинку і в роботі: вгорі та внизу ліворуч — зграя на відпочинку біля центральних корпусів НУБіП (08.05.2024); в центрі — самотній «дикий» чорний пес, відмічений 09.04.2025; всі фото отримано від А. Чурілова; праворуч — фрагмент відео зі зграєю з 5 псів на жилій норі борсука (15.04.25, локус невідомий) з youtube-каналу «Viktor Strenada» (URL), за два тижні пси загризли звіра (повідомлено автором в коментарі до наступного відео).

Загальні риси

Розподіл по території відносно рівномірний, що засвідчує їхню територіальність. Місць вигулу свійських собак дикі пси уникають, на свійських при їхній нав'язливості реагують агресивно, проте звичайно в бійки не вступають (кількаразові бесіди з господарями, що вигулювали великих псів у лісі). Концентрація точок реєстрації на північному і північно-східному сегментах парку пов'язана виключно з особливостями екскурсійних маршрутів автора. Напевно пси є і на інших краях парку.

Загальна чисельність. Середня кількість особин у зграях (варіанти від 1 до 8) — близько 3–5 особин. Екстраполюючи ці дані на всю територію лісопарку, можна оцінити загальну чисельність у близько 10 зграй, або 30–50 особин. Принаймні одна з них була в репродуктивно активному стані.

Морфологія, масті. Всі відмічені пси — середньорозмірні й короткошерсті. За забарвленням — світлі рябі (з великими жовтими плямами) або чорні, рідше — однотонно кремові або світло-коричневі. У зграї звичайно переважає один варіант забарвлення, частіше чорний, зі світлими ділянками біля носа або в цілому на морді та світлими лапами (часто світлий зад). Хвости найчастіше підкручені догори; вуха різні, частіше прямовухі.

Живлення — зареєстровано однозначно тільки дві поїди, в обох випадках це були кістки від поясів кінцівок з явно принесеної із зони відпочинку сап'єнсів «здобичі». Загризеніх тварин жодного разу не виявлено, проте двічі відмічено переслідування диких тварин — зайця і сарни (деталі вище). Важливо відмітити вкрай низьку щільність наземної фауни хребетних — практично всюди в парку відсутні ящірки, змії, їжаки (останні є тільки біля гаражів і будинків), практично немає наземногніздових птахів (і котів також). По зимових слідах в обстеженій частині парку відмічена вкрай низька чисельність зайців, мишей, сарн (по суті одиниці на десятки га). Все це може бути наслідком хазайнування псів. Біля смітників псів жодного разу не відмічено.

Репродукція. Молодняк жодного разу не відмічений візуально у складі зграй, тільки за слідами на норі в локусі 1. Хоча вважається, що розмноження «диких» псів не приурочене до певної пори року [Жила 2006], виразна норова активність (за слідами) і наявність молодняку (за слідами) відмічені упродовж останніх трьох років тільки у березні–травні. У зграях також не відмічений явний молодняк, хоча бували відносно малі особини.

«Напівдики». Описані випадки належать до групи здичавілих псів. Проте поруч існують і пригодовані безгосподарські пси (група **СВВ**), зокрема в гаражному «містечку» на Виставковій біля лісу, але вони тримаються постійно біля людей, по 1–2, не формуючи зграй, і часто підходять до будинків; вони часто світло-кремової масті. Подібні невеличкі групи псів на підгодівлі характерні для багатьох господарських об'єктів навколо лісу, проте в суміжному Голосіївському парку (не НПП) немає ні тих, ні інших.

Обговорення

Пси очевидно формують стійку популяційну систему, з виразною територіальною сегрегацією зграй та ієрархією в зграях. Вони демонструють різні ознаки натуралізації, включно з формуванням лігв і кормодобуванням, територіальністю і спокійною реакцією на людей аж до ігнорування або уникнення. На одній і тій самій території обстеження виявлено дві групи: 1) які уникають / ігнорують людей, 2) які агресують та обгавкують людей.

Всі факти засвідчують, що в межах Голосіївського лісу сформувалася стійка група диких псів рангу БВВ або ЗДП (бродяжні та здичавілі). Ця група може суттєво впливати на стан популяцій багатьох середньо-розмірних тварин, надто на молодняк ссавців (зайці, сарни, свині), на наземно-гніздових птахів, зокрема й коловодних (качки, кулики, солов'ї) та інших тварин. Наявність смітників та постійних джерел підкормки, включно з рекреаційними осередками, сприяють їхньому існуванню, як і ландшафт:

- сильно пересічена місцевість з легкими для риття ґрунтами, скріпленими корінням, і розвинені деревостани з різними за видами дерев ділянками, що створює певну строкатість, — ідеальні місця для облаштування лігв;
- струмки та сезонні водотоки й озеро, включно з основним струмком, що йде з району Обсерваторії до оз. Дідорівка чи численні місця його розливу з болотцями сприяють високій забезпеченості водою;
- значна кількість стихійних місць підкормки, включно з контейнерами для сміття навколо житлових масивів (Виставка, корпуси НУБіП, Обсерваторія, хут. Самбурки, «кормові» зони на Виставковому центрі), викиданням недоїдків у місцях відпочинку й особливо решток від розтинання м'яса в «шашличній зоні» навколо оз. Дідорівка, а також підкормок для котів і вивірок, які активно здійснюють любителі природи (надто в районі вул. Виставкова) — все це дає їжу в кризові сезони.

Про входження до складу фауни. Вид напевно досяг рівня присутності та впливовості всіх хижих ссавців, разом узятих. Попри це, він не потрапляє в обліковану частину фактичного різноманіття. Традиційна точка зору на склад фауни не передбачає включення свійських тварин до її списків, і тому це й не робили дотепер, зокрема й щодо теріофауни Києва загалом [Загороднюк 2003] та Голосіївського лісу зокрема [Мішта 2007]. Проте, загальна чисельність псів може явно перевищувати чисельність всіх інших представників не тільки роду *Canis*, але й родини Canidae загалом (пси, вовки, шакали, еноти, лиси) і, отже, участь їх у функціонуванні екосистем є значущою.

Попри це, присутність псів на природних і тим паче заповідних територіях часто ігнорують. Наявність стабільних зграй псів, що проживають у лісі далеко від населених пунктів і спеціалізуються на добуванні диких копитних, описана для Кременського лісгоспу, що на Луганщині [Жила 2006]. Той самий дослідник пише, що «В Україні багатьма сільськими жителями практи-

кується безприв'язне утримання псів і вони часто групами виходять на полювання за зайцями, сарнами й мишоподібними гризунами. Нині побачити на полях і поблизу доріг пса чи домашнього kota під час мишування — звичне явище. Як правило, це пси, які мають господаря, але утримуються в напівголодному стані.» [Жила 2006: 77].

Це саме варто сказати про зони вигулу, зокрема й про Голосіївський НПП, який став не так зоною охорони природи, як зоною вигулу собак, прогулянок пенсіонерів та вихідних «майовок» любителів пообідати на природі. У групі «Собаки Голосієва» в соцмережі FB — 6100 учасників³, будь-яка прогулянка по Голосіївському лісу — це зустрічі десятків псів, всі на вільному вигулі, надто в частинах, що примикають до місць входження у ліс. У цих самих місцях неможливо знайти сліди зайців, побачити ящірок або змій, там само частка знайдених загиблими вивірок майже така, як і живих (у автора в БД є чотири фото). Тут не зустріти вовчків, мустел, вкрай низька чисельність мишовидих, практично відсутні наземногніздові птахи. Звісно, немає ратичних, що напевно пов'язано не лише з переслідуванням псами дорослих тварин, але й знищенням приплоду. Тема псів-термінаторів заслуговує на окремий аналіз, проте її не можна ігнорувати як фактор існування біоти міських парків і приміських лісопарків, серед яких і національний природний парк «Голосіївський». З огляду на фактичну присутність псів в екосистемі та їхню високу роль у функціонування таких квазіприродних комплексів вони мають бути включені до переліків місцевої біоти.

Насамкінець, важливо сказати про епідеміологічну складову. І справа не в паразитах (зокрема й дирофіляриях, хоча це явне джерело для передачі свійським псам та рекреантам), а й у формуванні сільватичних вогнищ сказу [Коробченко 2007]. Від спалахів цього зоонозу їх рятує тільки саме їхня територіальність і утримання дистанцій від родичів, а також низька контактність з іншими вразливими до сказу тваринами, надто лисицями і єнотами, яких просто в міських зелених зонах майже немає (або майже немає). Звісно, сприяють спокою й антирабічні заходи, але попри все, здичавілі пси — це не лише загроза зоонозів, але й тварини, які формують стабільні популяції «верхівкових» хижаків, що потребують постійної поживи.

Подяки

Щиро дякую своїм колегам О. Цвелиху, С. Жилі та М. Колеснікову за важливі дискусії та коментарі щодо піднятих тут питань та зауваження до рукопису статті. Дякую І. Сіренку, Т. Турейській, В. Агулову та спільні екскурсії парком із зоологічною метою, Н. Брусенцовій за консультації щодо норової діяльності хижих, І. Давиденку, С. Харчуку та А. Чурілову за передачу цінних фотофактів. Дякую редакторам видання З. Баркасі та С. Харчуку за редактування тексту.

³ «Собаки Голосієва» (facebook): <https://www.facebook.com/groups/2109498835939469/>

Література

- Жила, С. 2006. Вовки і дикі собаки: порівняльна екологія, поведінка, менеджмент. В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Фауна в антропогенному середовищі*. Луганськ, 75–80. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 8). <https://shorturl.at/aikX5>
- Загороднюк, І. 2003. Дика теріофауна Києва та його околиць і тенденції її урбанізації. *Вестник зоології*, **37** (6): 29–38. <https://shorturl.at/ehioW>
- Загороднюк, І., С. Харчук. 2022. Спонтанна фауна: поняття та критерії її окреслення (на прикладі теріофауни України). *Novitates Theriologicae*, **13**: 5–19. [CrossRef](#)
- Коробченко, М. А. 2007. Зооноз сказу у диких і синантропних угрупованнях ссавців Східної України. В кн.: *Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах*: Матеріали IV міжнародної конференції. Вид-во ДНУ, Дніпропетровськ, 486–488. <https://www.zoology.dp.ua>
- Мішта, А. В. 2007. Ссавці Голосіївського лісу та прилеглих територій. В кн.: Мельничук, Д. О. (ред.). *Екологія Голосіївського лісу. Колективна монографія*. Національний аграрний університет. Фенікс, Київ, 154–173.
- СУМ, 1970. Бродячий. В кн.: Білодід, І. К. (ред.). *Словник української мови: в 11 томах. Том 1 (А–Б)*. АН УРСР. Інститут мовознавства. Наукова думка, Київ, 238.
- Шейгас, І., І. Тимошук. 2012. Як домашні тварини перетворюються у волоцюг через нашу бездушність та недбалість. *Лісовий і мисливський журнал*, № 6: 28–29.
- Albrecht, G. A. 2016. Exiting the anthropocene and entering the symbiocene. *Minding Nature*, **9** (2): 14–16.
- Gompper, M. E. 2013. The dog–human–wildlife interface: assessing the scope of the problem. In: Gompper, M. E. (ed.). *Free-Ranging Dogs and Wildlife Conservation*. Oxford University Press, 9–54. ISBN 978-0191810183
- Högåsen, H. R., C. Er, A. Di Nardo, P. Dalla Villa. 2013. Free-roaming dog populations: A cost-benefit model for different management options, applied to Abruzzo, Italy. *Preventive Veterinary Medicine*, **112** (3–4): 401–13. [CrossRef](#)
- Lescureux, N., J. D. C. Linnell. 2014. Warring brothers: The complex interactions between wolves (*Canis lupus*) and dogs (*Canis familiaris*) in a conservation context. *Biological Conservation*, **171**: 232–245. [CrossRef](#)
- Lord, K., M. Feinstein, B. Smith, R. Coppinger. 2013. Variation in reproductive traits of members of the genus *Canis* with special attention to the domestic dog (*Canis familiaris*). *Behavioural Processes*, **92**: 131–142. [CrossRef](#)
- Smith, L. M., L. M. Smith, S. Hartmann, [et al.]. 2019. The effectiveness of dog population management: a systematic review. *Animals*, **9** (12): 1020 (1–30).

Резюме

ЗАГОРДНЮК, І. Дикі пси (*Canis familiaris*) Голосіївського лісу (Київ). — Розглянуто статус псів з групи «безпритульних» і «здичавілих», що формують постійні всесезонні зграї на території Голосіївського лісу, що належить до Національного парку «Голосіївський». Наведено класифікацію груп псів за ступенем здичавіння та описано випадки реєстрації зграй в Парку та на прилеглих рекреаційних зонах і краях міської забудови. Охарактеризовано сім серій зустрічей зграй, переважно у західній частині парку, в межах сегмента «Виставковий центр — Обсерваторія — оз. Дідорівка», що доповнено відомостями про інші ділянки. У районі згаданого озера виявлено лігво, в якому у травні 2022 р. відмічено численні сліди приплоду, відсутні в наступні роки. Більшість псів у всіх зграях (де це було видно) є чипованими та вгодованими; вони формують групи, що ігнорують людей і проявляють активність тільки при наближенні до них, надто в місцях їхнього відпочинку.